

SOCIOLOGICKÉ ASPEKTY OSOBNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ PRACOVNÍKŮ V ZEMĚDĚLSTVÍ

P. Kohn

KOHN, P. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha): *Sociologické aspekty osobního hospodářství pracovníků v zemědělství*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 20, 1984 (1) : 55-65.

Článek si všímá převážně sociálně ekonomických a sociologických aspektů rozvoje osobního hospodářství. Zabývá se vývojem a současnými tendencemi v rozvoji drobné zemědělské pomocné výroby, sociální strukturou participace na této výrobě, rozsahem a sociálně ekonomickou povahou osobního hospodářství, jeho místem a významem (mj. problémy, klady a zápory) v systému tvorby socialistického způsobu života zemědělské populace.

osobní doplňková hospodářství; zemědělská populace; sociální struktura; způsob života

Problematika osobního doplňkového hospodářství družstevních rolníků a pomocné drobné zemědělské výroby dalších skupin obyvatelstva v posledních letech vystoupila do popředí zájmu hospodářsko-politické praxe. Tento zájem je v souvislosti s vnitřními i vnějšími problémy naší ekonomiky vyvolán potřebami plněji využít zdrojů osobního hospodářství (půdy, pracovních sil drobných pěstitelů a chovatelů) k pěstování plodin, které nelze, nebo lze jen obtížně pěstovat velkovýrobním způsobem, a k doplnění zdrojů potravin v celospolečenském, a zejména regionálním a místním měřítku. Tato společenská potřeba oživení drobné doplňkové zemědělské výroby našla svůj výraz v usnesení XVI. sjezdu KSČ, 4. a dalších plén ÚV KSČ, v usnesení vlády z 2. 10. 1981 a v dalších dokumentech, které navazují na některá obdobná opatření v SSSR, kde se stala součástí tzv. potravinového programu, i v dalších socialistických zemích.

Praktický zájem o tuto problematiku je provázen i zájmem teoretickým. Jde o různé aspekty vědeckého chápání těchto otázek: politickoekonomický, ekonomický, právní a v neposlední řadě sociologický (B a u c h 1983). Těžiště našeho zájmu je v sociologických aspektech této problematiky, zejména v jejích vazbách na otázky tvorby socialistického způsobu života zemědělské populace.

Tento článek čerpá převážně z výsledků sociologického výzkumu způsobu života pracovníků v zemědělství (K o h n a kol. 1982 a 1983), uskutečněného v 7. pětiletce ve VÚEZVŽ Praha. Terénní šetření bylo provedeno ve dvou návazných fázích v roce 1980 a 1981 v souboru 1021 a 913 respondentů, z nichž byl vytvořen menší „průnikový“ soubor 378 respondentů. Všechny tři soubory mají vysoký stupeň reprezentativnosti podle pohlaví a hospodářských sektorů, poněkud menší podle

věku (větším zastoupením věkové kategorie 30—39 let na úkor kategorie poproduktivního věku) a podle vzdělání (o něco menším zastoupením pracovníků se základním vzděláním a znatelně vyšším zastoupením vyučených a vysokoškoláků proti základnímu souboru v ČSR).

Osobním hospodářstvím rozumíme pomocnou rodinnou zemědělskou výrobu, provozovanou vedle práce v socialistickém sektoru národního hospodářství (na rozdíl od zbytku klasické malovýroby, provozované jednotlivě hospodařícími rolníky, která tvoří hlavní zaměstnání i zdroj příjmů těchto pracovníků a jejich rodin). Osobní hospodářství takto chápáné není atributem pouze družstevních rolníků nebo pracovníků v zemědělství. Participují na něm v různé míře i pracovníci jiných odvětví národního hospodářství — dělníci a zaměstnanci — v podobě různých pěstitelských a chovatelských aktivit. Úhrnný efekt těchto aktivit je z hlediska zemědělské výroby značný.

Předmětem našeho zájmu je však především sociologická problematika osobního hospodářství pracovníků v zemědělství — družstevních rolníků a pracovníků státních statků.¹⁾ Osobní hospodářství těchto pracovníků nelze redukovat na záhumenky, které se vyskytují jen u části družstevních rolníků. Zahrnuje veškerou půdu (včetně zahrad a zahrádek), ostatní výrobní prostředky, a hlavně práci těchto pracovníků a jejich rodin v drobné zemědělské výrobě.²⁾

VÝVOJ A SOUČASNÝ STAV VÝROBY V OSOBNÍM HOSPODÁŘSTVÍ

Současné oživení výroby v osobním hospodářství lze správně hodnotit pouze v souvislosti s dosavadním vývojem. V průběhu 60. a 70. let došlo k jejímu podstatnému snížení. Rozsah zemědělské půdy obhospodařované v osobním hospodářství členů JZD poklesl na 27 %, rozsah orné půdy na pouhých 16 %, rozsah zahrad však jen o jednu třetinu, ovocných sadů na 41,6 %, luk o necelou polovinu.

K zvláště prudkému poklesu došlo k průběhu 70. let, k výraznějšímu v ČSR než v SSR. Tento pokles byl způsoben mj. pronikavým snižováním podílu naturální odměny v celkové odměně družstevních rolníků v 60. letech v souvislosti s přechodem na peněžní odměňování. Tento proces se ještě urychlil v 70. letech. V cenovém vyjádření se celkové množství naturálií vydaných na pracovní jednotky snížilo takto: 1960 = 100, 1970 = 42, 1975 = 2.

Postupně se zhoršovaly podmínky odprodeje zemědělských výrobků členům JZD. Regulační opatření zvýhodňovala družstevníky bez záhumenku, což vedlo k významnému poklesu záhumenkové půdy v JZD. Proces omezování zemědělské výroby v osobním hospodářství družstevních rolníků však měl také své širší sociálně kulturní příčiny, spočívající v přejímání městských vzorů způsobu života, spojené do značné míry s generační obměnou družstevníků a pracovníků v zemědělství vůbec.

¹⁾ V našem výzkumu tvoří družstevní rolníci 76,2 %, pracovníci státních statků 22,4 %, pracovníci jiných státních zemědělských podniků 0,8 % a pracovníci ve společných zemědělských podnicích 0,4 %.

²⁾ Může se realizovat, i když to není typické, dokonce úplně nebo téměř bez půdy v podobě živočišné výroby orientované na smluvní výkrm nebo použití krmiv vyrobených mimo vlastní osobní hospodářství.

Tento proces se významně dotkl i drobné výroby provozované pěstiteli a chovateli z řad nezemědělců. Během 70. let došlo k silnému poklesu rozsahu zemědělské půdy obhospodařované v závodech velikostí nad 0,5 ha z. p., ale i v závodech do 0,5 ha z. p., a to zhruba na jednu třetinu.

V období 1970—1980 značně poklesly stavy hospodářských zvířat chovaných drobnými chovateli (včetně členů JZD) — skotu na 30 %, prasat na 44 % a drůbeže na 75 % ve srovnání s rokem 1970.

V souvislosti s tím se postupně snižovala naturální spotřeba a také prodej přebytků některých důležitých zemědělských výrobků, jako je maso, mléko, vejce, zelenina a ovoce. Zvláště silný byl pokles naturální spotřeby v domácnostech družstevních rolníků, který dosáhl nejnižšího bodu v roce 1977.

Prudký pokles zemědělské výroby v osobním hospodářství družstevních rolníků a dalších drobných pěstitelů a chovatelů vedl k řadě negativních důsledků: k nedostatečnému využití půdního fondu, zejména půdy nevhodné pro zemědělskou velkovýrobu, k nedostatečnému využití pracovní kapacity drobných pěstitelů a chovatelů a k nedostatečnému využití dodatečných zdrojů krmiv a odpadu z domácího hospodářství. Pokles samozásobení zvyšoval nároky na obchod se zemědělskými výrobky i ve venkovských obcích a ochuzoval spotřebitele o čerstvou zeleninu, ovoce, vejce apod. Snížení prodeje zemědělských přebytků a jeho špatná organizace ochuzovaly zemědělské, venkovské, ale i městské obyvatelstvo o čerstvé zemědělské produkty. U zemědělské i části nezemědělské populace se projevil omezené možnosti zvyšovat si naturální, případně peněžní příjmy a tím i životní úroveň z drobnopěstitelských a drobnochovatelských činností.

Tento vývoj však byl provázen řadou kladných jevů zejména v rozvoji způsobu života, tlakem na společenskou orientaci ve společenské práci, ve společenské a občanské aktivitě, rozšířením sféry mimopracovního a volného času, vytvářením předpokladů pro kulturnější život zemědělské a venkovské populace.

Oživení výroby v osobním hospodářství v posledních letech lze zatím zachytit jen v jeho počátcích. Znamená zastavení poklesu této výroby a značný vzestup ve srovnání s její nejnižší úrovní; ve většině ukazatelů však tato výroba nedosahuje ani úrovně roku 1975.³⁾

Toto oživení však nemění základní relace mezi zemědělskou výrobou v osobním hospodářství a společenskou velkovýrobou. Osobní hospodářství hraje v celkové zemědělské výrobě jen malou, pomocnou úlohu. Ve všech ostatních členských zemích RVHP kromě NDR (statistika zde neumožňuje srovnání) je podíl drobné výroby na zemědělské výrobě značně vyšší (tab. I).

³⁾ V roce 1981 se stavy hospodářských zvířat ve srovnání s rokem 1975 (= 100) a v roce 1979 (= 100) (v závorce) vyvíjely takto: skotu 64 (98,5), krav 39,8 (76,8), prasat 85,5 (113) (1980), ovcí 141,2 (126,0), drůbeže 94,3 (103,9).

V roce 1982 se výroba pro naturální spotřebu změnila ve srovnání s rokem 1975 a 1978 (= 100) (v závorce) takto: u jatečných prasat 91,3 (125,9), u jatečných ovcí a koz 55,1 (178), u jatečné drůbeže 88,2 (98,5), u jatečných králíků 0,95 (0,78), u mléka 0,42 (0,76), výroba brambor 153,5 (150,1), ovoce 198,3 (179,3) (zde se projevil mj. roční výkyvy), výroba zeleniny 76,0 (113,5) (Statistické ročenky ČSSR).

Nákup jatečných zvířat (skot, prasata, ovce a jehněta) od soukromého sektoru celkem má tento trend: 1975 — 100,0; 1978 — 49,7; 1979 — 43,4; 1980 — 75,0; 1981 — 78,8; 1982 — 113,4 (údaje odboru obchodu MZVŽ 1983).

I. Podíl drobné výroby na zemědělské výrobě členských států RVHP v roce 1981 (v %). — The proportion of small-scale production in the agricultural production of the CMEA countries in 1981 (%)

	Ukazatel						
	ČSSR	BLR	MLR	SSSR	RSR	NDR+	PLR
	Zemědělská půda						
	6,8	9,5	13,1	1,8	9,5	8,8	76,8
Stavy: skotu	3,8	22,3	22,4	20,2	38,8	0,8	77,2
krav	4,0	29,9	27,8	30,5	45,8	0,3	86,9
prasat	9,0	17,7	50,5	19,4	29,2	2,9	75,8
prasnic	1,6	16,3	54,1	15,3	17,7	0,9	81,6
ovcí	38,0	38,0	14,4	62,8	48,4	11,0	62,8
Výroba: obiloviny	3,7	12,3	11,4	1,4	14,0	2,0	80,2
cukrovka	0,1	0,3	1,2	0,0	5,8	0,0	80,9
brambory	16,5	51,3	64,9	61,5	60,3	5,6	95,0
zelenina	38,9	28,7	52,4	34,9	40,5	25,8	96,3
ovoce	52,5	36,1	53,9	43,1	47,0	50,7	94,2
maso	9,3	40,0	—	30,5	39,1	—	65,3
mléko	4,2	26,5	28,3	28,4	59,8	0,4	86,4
vejce	40,7	55,1	63,3	31,4	56,1	19,4	95,0

+ bez záhumenkového hospodářství LPG, které se zde zahrnuje do družstevního sektoru

Pramen: Národní hospodářství členských zemí RVHP — ročenka. Moskva, sekretariát RVHP 1982

ČASOVÉ DIMENZE PRÁCE V OSOBNÍM HOSPODÁŘSTVÍ

I když analýza časových rozpočtů nevypovídá o kvalitě sledovaných aktivit, je tato metoda funkční pro rámcové kvantitativní hodnocení jednotlivých životních aktivit a jejich bloků, zejména pak pro jejich porovnávání mezi jednotlivými sociálními skupinami a časovými body [Vítečková 1976].

V období 1967 a 1979/80 (léta statistických šetření), tedy v období poklesu drobné zemědělské výroby, došlo u práce v osobním hospodářství k nejprudšímu poklesu ze všech životních aktivit zahrnutých do časového rozpočtu, a to u všech sociálních kategorií. Tento pokles byl u družstevních rolníků výraznější než u dělníků a činil u mužů 56 bodů a u žen 48 bodů (rok 1967 = 100). Spolu s poklesem délky pracovní doby tak došlo k významnému snížení celkového rozsahu pracovního času, jež se projevilo ve všeobecném (u všech sociálních skupin) rozšíření volného času, které však bylo u družstevních rolníků ve srovnání s jinými sociálními skupinami pronikavější.

V důsledku tohoto vývoje je váha práce v osobním hospodářství v časovém fondu družstevních rolníků sice největší ze všech sociálních skupin (tvoří 4,5 % jejich časového fondu, což v průměru znamená

přibližně 1 hodinu denně). Jen málo se však liší u důchodců (4,2 %). Podstatně nižší je váha této práce v časovém rozpočtu dělníků (1,7 %), žen v domácnosti (1,5 %) a zaměstnanců (0,8 %). Relativně velká je však u celé venkovské populace (v obcích do 2000 obyvatel činí u mužů 4,3 % a u žen 3,3 % časového fondu).

Bylo by mylné se domnívat, že hlavním a rozhodujícím zdrojem drobné zemědělské výroby jsou pracovníci v zemědělství. Vzhledem k relativně malému počtu váží na sebe podle našich propočtů družstevní rolníci 12,6 % a spolu s pracovníky státního sektoru 16–17 % úhrnného časového fondu věnovaného drobné zemědělské výrobě v ČSR. Větší význam z tohoto hlediska mají důchodci (36 %), dále dělníci (32 %) a zaměstnanci (13,2 %).

Práce v osobním hospodářství je charakteristická pro venkovské obyvatelstvo — 55,5 % úhrnného časového fondu věnovaného této činnosti připadá na obyvatele venkovských obcí do 2000 obyvatel, v obcích od 2000 do 10 000 obyvatel tvoří 22,8 % a ve větších městech 20,1 % tohoto časového fondu. Problematika práce v osobním hospodářství tedy značně přesahuje zemědělské obyvatelstvo. Další pozornost však věnujeme pouze otázkám osobního hospodářství pracovníků v zemědělství.

ROZSAH A SOCIÁLNĚ EKONOMICKÁ POVAHA OSOBNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ PRACOVNÍKŮ V ZEMĚDĚLSTVÍ

Většina pracovníků v zemědělství má osobní hospodářství menšího rozsahu: 47,2 % dotazovaných má pouze malou zahrádku, 30,6 % velkou zahradu, 20 % má záhumenek (ornou půdu) a zhruba 1/5 dotazovaných nemá osobní hospodářství, resp. nevyrábí zemědělské výrobky. Zatímco drobná hospodářská zvířata jsou zastoupena u 85 % respondentů, střední (prasata, ovce apod.) u 57 % a velká (skot, koně) již pouze u 11 % dotazovaných.

Naprostou většinu tvoří ti, kteří sice v osobním hospodářství produkují, avšak nehodlají tuto výrobu rozšiřovat (72,5 %). Tendenci k rozšiřování osobního hospodářství zastupuje cca 13 % zemědělců, z nichž 5,1 % zatím v osobním hospodářství nevyrábí, ale chtělo by s tím začít, a 7,6 % je těch, kteří by chtěli dosavadní výrobu rozšířit. Tato tendence, zjištěná v roce 1981, tedy na počátku procesu oživení osobního hospodářství, pravděpodobně poněkud zesílila.

U většiny dotazovaných (56,8 %) má výroba v osobním hospodářství čistě naturální, netržní charakter, 20,1 % respondentů produkuje na prodej jen z menší části a pouze u 1,3 % respondentů převažuje tržní zaměření výroby. 8,4 % dotazovaných se podílelo na smluvním výkrmu jatečných zvířat (tento podíl zřejmě také o něco vzrostl), avšak u většiny z nich převažuje naturální zaměření výroby. U více než 13 % zemědělců lze počítat s tendencí posílit tržní charakter osobního hospodářství. Zatímco u pracovníků s převážně naturální výrobou chce produkci pro trh rozšířit asi třetina, z malé skupinky vyrábějících převážně pro trh chce tržní výrobu rozšířit cca 2/3 respondentů.

Osobní hospodářství má vysloveně rodinný charakter. Zpravidla se na něm podílí větší část členů rodiny, i když v rozdílné míře. Rodinná výrobní kooperace a dělba práce pak přirozeně ovlivňuje dělbu jiných činností v rodině.

Práce v osobním hospodářství představuje značnou časovou zátěž — v průměru kolem 1 hodiny denně. Více než 2/3 dotazovaných v osobním hospodářství musí pracovat denně, 16 % 1—2krát týdně, 9 % jen zřídka a 7 % v osobním hospodářství vůbec nepracuje. Denní práce v osobním hospodářství vytváří pro většinu zemědělců značnou vázanost na domov, snižuje jejich mobilnost v mimopracovním a volném čase, zejména pak nepříznivě ovlivňuje způsob trávení dovolené. Rozsah časového zatížení prací v osobním hospodářství silně závisí na velikosti tohoto hospodářství (Pearsonův koeficient korelace se rovná 0,567).⁴⁾ Jako individuální charakteristika pracovníků se však od velikosti osobního hospodářství (rodinná charakteristika) přece jen značně liší a významněji než rozsah osobního hospodářství ovlivňuje celý život zemědělců.

Nejsou k dispozici výzkumy, které by se podrobněji zabývaly výrobně technickými, provozními a hospodářskými otázkami výroby a práce v osobním hospodářství, ani přesnější poznatky o charakteru a podmínkách práce v tomto hospodářství. Obecná evidence vypovídá převážně o velmi nízké, až primitivní technické vybavenosti práce, o primitivních ustálovacích prostorách, o značné namáhavosti práce a nízké kultuře pracovních podmínek.

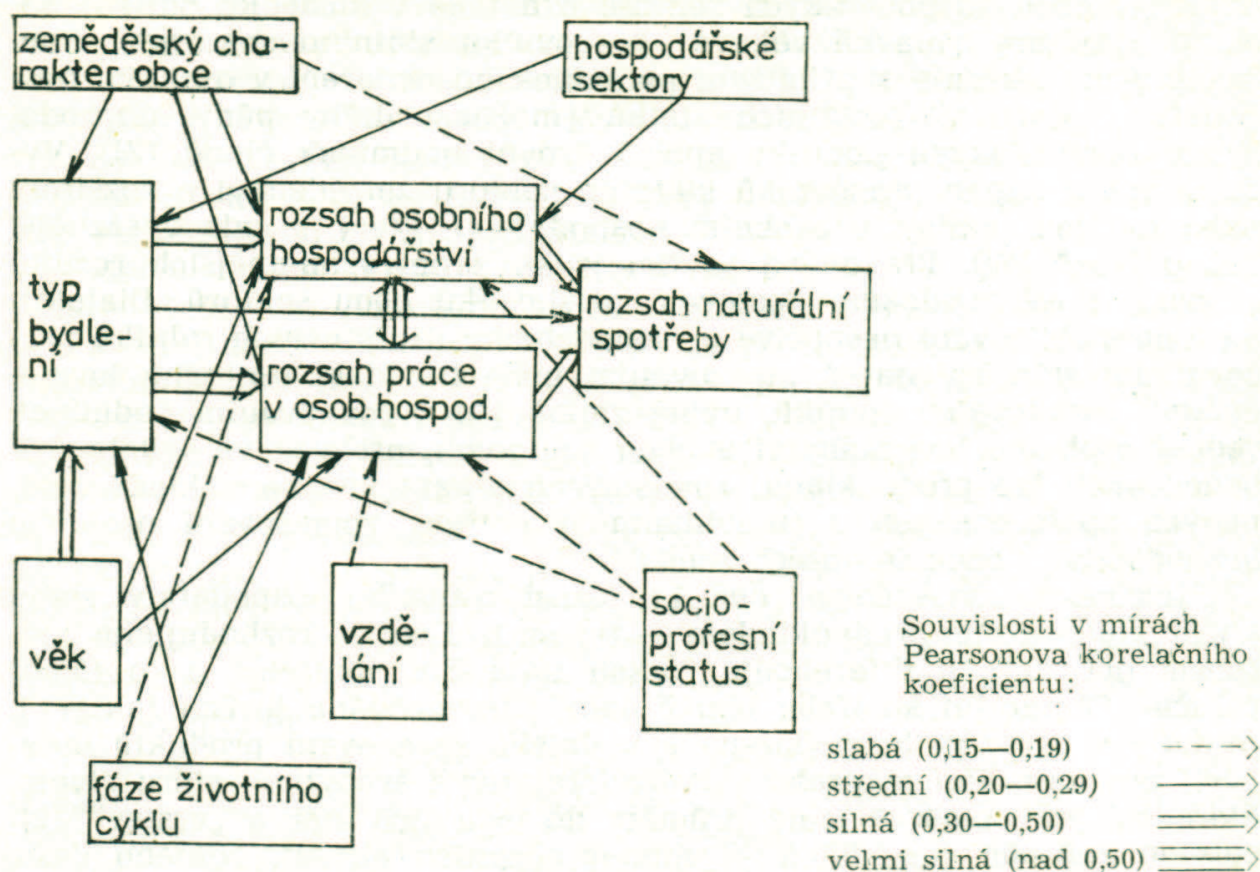
Práce v osobním hospodářství je převážně hospodářsky motivovanou činností. Na předních místech motivačního žebříčku jsou praktické potřeby dobrého zásobování čerstvými potravinami a hospodárné využití domácích zbytků potravin (50—46 %). U značné části zemědělců, zejména starších, je to zvyk, ustálená potřeba tuto práci vykonávat. Zvýšení příjmů bylo v době šetření prvořadým motivem jen u menší části respondentů (necelých 30 %). Lze předpokládat, že působení tohoto motivu roste. Pouze u menší části zemědělců (nejvýše 20 %) lze o této činnosti hovořit jako o koníčku. Význam tohoto motivu je zřejmě značně variabilní podle zaměření a charakteru osobního hospodářství. Celý komplex motivačních faktorů působí např. u pěstitelů vinné révy. Přestože práce v osobním hospodářství znatelně zužuje sféru volného času, nepůsobí tato okolnost příliš silně jako demotivizační faktor.

OSOBNÍ HOSPODÁŘSTVÍ A FORMOVÁNÍ SOCIALISTICKÉHO ZPŮSOBU ŽIVOTA

Proces formování způsobu života pracovníků v zemědělství tvoří poměrně složitý systém působení řady faktorů, resp. okruhů faktorů života, které v různé míře zprostředkování podmiňují jednotlivé životní projevy zemědělců. V tomto systému faktorů tvoří osobní hospodářství a rozsah naturální spotřeby, který se na ně úzce váže, relativně samostatný podsystém vazeb a závislostí (obr. 1).

Pro vedení osobního hospodářství i pro diferenciaci jeho rozsahu má rozhodující význam typ bydlení (zemědělská usedlost, rodinný domek, bytový dům), který v rozdílné míře vytváří některé důležité materiálně technické podmínky pro rodinnou zemědělskou výrobu i pro

⁴⁾ Rozsah osobního hospodářství je měřen indexem, agregujícím jednotlivé znaky velikosti tohoto hospodářství.

1. Subsystem faktorů ovlivňujících rozsah osobního hospodářství a naturální spotřebu. — The sub-system of factors influencing the extent of private plots management and consumption in kind

naturální spotřebu. Aktualizuje se tím rozpornost dvou základních procesů v životě zemědělské a venkovské populace: proces pronikavé bytové výstavby a obnovení bytového fondu ve venkovských sídlech a proces oživení osobního hospodářství. Potřeby osobního hospodářství výrazně usměrňují charakter bytové výstavby, typ bydlení, čímž se do značné míry dostávají do rozporu s reálnými podmínkami (např. omezený rozsah parcel) i hledisky ekonomické a urbanistické optimalizace bytové výstavby ve venkovském prostoru. Tyto potřeby zároveň vstupují jako korektiv do těchto hledisek a vyžadují komplexnější přístupy k řešení bytové výstavby na vesnici.

Z lokalitních faktorů není rozsah osobního hospodářství významněji určován a diferencován ani velikostí, ani významem venkovských sídel, nýbrž pouze zemědělským charakterem (podílem zemědělské populace). Ukazuje to na patrnou genetickou vazbu osobního hospodářství v jeho rozvinutější podobě na tradiční zemědělský prvek na vesnici. Není vyloučeno, že tendence k univerzalizaci osobního hospodářství se projeví i zde všeobecným rozšířením drobné výroby na nezemědělskou část venkovského obyvatelstva. Zatím ovšem „zemědělské“ obce větší vahou zemědělských usedlostí vytvářejí příznivější podmínky pro vedení osobního hospodářství.

Až dosud se rozsah osobního hospodářství (nikoliv však již rozsah práce v osobním hospodářství) znatelně lišil v družstevním a státním sektoru zemědělství v důsledku rozdílných podmínek v osobním hospo-

dářství v obou hospodářských sektorech a také v důsledku odlišné sociální struktury (hlavně věkové) pracovníků státního sektoru⁵). Současný vývoj směřuje k přiblížení podmínek hospodaření v osobním hospodářství pracovníků státních statků (možnost držby půdy, odprodej krmiv zemědělskými podniky apod.) úrovni podmínek členů JZD. Vychází vstříc zájmu pracovníků státního sektoru zemědělství o rozšíření nebo zahájení aktivit v osobním hospodářství, který je zde výraznější než u členů JZD. Překonává se tím jeden z nejvýznamnějších rozdílů v sociálně ekonomickém postavení příslušníků obou sektorů. Dialektika tohoto sblížování nespočívá v připodobnění družstevních rolníků pracovníkům státních statků omezováním nebo likvidací osobního hospodářství družstevních rolníků, nýbrž zmíněným vyrovnáváním podmínek vedení osobního hospodářství v obou sektorech, přičemž ve vzdálenější budoucnosti lze předpokládat rovnoměrné organické (na základě změných společenských a individuálních potřeb) zmenšování osobního hospodářství v obou sektorech zemědělství.

Jak naznačuje schéma (obr. 1), rozsah osobního hospodářství spolu s jeho materiálním předpokladem — typem bydlení — rozhodujícím způsobem ovlivňuje a diferencuje rozsah naturální spotřeby, a to téměř výlučně (naturální spotřeba téměř není diferencována jinými faktory). Aktivity v osobním hospodářství a v dalším zpracování produktů určených pro naturální spotřebu vytvářejí relativně svébytnou sféru života, která má jen poměrně malé průměty do ostatních sfér a „vrstev“ životního způsobu zemědělců — mimopracovních aktivit, volného času, životních hodnot.

Výrazný diferencující vliv na rozsah osobního hospodářství mají některé osobní sociodemografické faktory. Pracovníci ve vyšším věku, s nižším vzděláním a v tradičních profesích mají v průměru větší osobní hospodářství a věnují mu více práce a času než pracovníci s opačnými hodnotami těchto proměnných. Avšak přání nebo záměry, pokud jde o zahájení drobné zemědělské výroby nebo rozšíření osobního hospodářství, ukazují na mírnou tendenci k rozšíření participace na osobním hospodářství na další sociální podskupiny zemědělské populace, které se dosud na něm v takové míře nepodílely, k „zevšeobecnění“ aktivit v osobním hospodářství.

Rozsah osobního hospodářství je prakticky nezávislý na jednotlivých charakteristikách práce vykonávané v zaměstnání. Teprve v podobě profesí, resp. socioprofesionálního statusu,⁶) do nichž vstupují i základní sociální a demografické charakteristiky pracovníků, se závislost projevuje tak, že u příslušníků nemanuálních a mechanizovaných profesí je rozsah osobního hospodářství a hlavně pracovní participace na něm menší než u nositelů tradičních zemědělských profesí.

Rozsah osobního hospodářství není závislý ani na výši individuálního výdělku, ani na hmotné úrovni rodin a vybavenosti domácností. Sku-

⁵) U pracovníků státních statků ve srovnání s členy JZD (v závorce) jsou takto zastoupeny jednotlivé typy hospodaření (v %): pouze malá zahrádka 58,7 % (43,8 %), velká zahrada 24,5 % (32,1 %), záhumenek (orná půda) 3,5 % (5,8 %), záhumenek s malou zahrádkou 8,2 % (11,3 %), záhumenek s velkou zahradou 2,0 % (5,1 %). Drobná užitková zvířata 83,9 % (86,6 %), střední užitková zvířata 40,0 % (62,5 %), velká užitková zvířata 5,9 % (12,8 %).

⁶) Jde zde o vertikální (podle složitosti práce) seřazení základních zemědělských profesních kategorií.

tečnost, že hmotná úroveň rodin zemědělců není diferencována (nikoliv však ovlivňována) rozsahem osobního hospodářství, lze vysvětlit především restructurační silou působení struktury rodiny podle ekonomicky aktivních a závislých členů na hmotnou úroveň rodin.

Zde přecházíme od faktorů, které osobní hospodářství determinují, naopak k jeho vlivu na jednotlivé sféry a „vrstvy“ života, které přesahují vlastní oblast drobné zemědělské výroby a naturální spotřeby rodin zemědělců. Rozsah mimopracovního a volného času je u zemědělské populace všeobecně zkracován prací v osobním hospodářství (v průměru o 1 hodinu denně). Zatímco velikost osobního hospodářství (která tvoří rodinnou charakteristiku) není příliš diferencován, je významně diferencován individuální pracovní zátěží v osobním hospodářství, neboť tíha osobního hospodářství i jeho sociální důsledky v životě zemědělců nejsou v rodinách zemědělců zřejmě rovnoměrně distribuovány.

Rozsah času věnovaný domácím pracím ženského typu (vaření, praní, úklid apod.) je nezávislý na velikosti osobního hospodářství. Rozsah času věnovaný „mužským“ domácím pracím (údržba domku, auta apod.) však s velikostí osobního hospodářství roste. Jde totiž do značné míry o práce, které s vedením osobního hospodářství souvisejí, nebo je dokonce podmiňují.

Rozsah vlastního volného času je pak jen slabě závislý na velikosti osobního hospodářství, významně se však zmenšuje v důsledku vyšší pracovní účasti na drobné zemědělské výrobě.

Samotná velikost osobního hospodářství prakticky nediferencuje společenskou aktivitu zemědělců, avšak s větším rozsahem pracovního zapojení do osobního hospodářství poněkud klesají některé projevy společenské angažovanosti (brigády, výkon funkcí), pro něž nezbyvá dost času. Souvisí to též s věkovou strukturou. Rozsah osobního hospodářství je větší u starších a „tradičních“ (vícegeneračních) zemědělců.

S mírou pracovní aktivity v osobním hospodářství poněkud klesá stupeň kulturních aktivit, významněji pak stupeň aktivit, které jsou ovlivněny věkem (kino). Rozsah osobního hospodářství ani míra participace na práci v něm prakticky nediferencují strukturu zájmových aktivit a proti očekávání ani strukturu společenských aktivit (návštěva známých, sousedů, restaurace apod.).

Místní a časová vázanost na osobní hospodářství se projevuje ve způsobu trávení dovolené — větším rozsahem práce doma, odpočinku doma, nebo dokonce nevybranou dovolenou. Zatímco v průměru zemědělské populace takto s dovolenou hospodaří celkem 64 % všech respondentů, z těch, kteří v osobním hospodářství pracují denně, 69 % a z těch, kteří se jím vůbec nezabývají, pouze 45 %. Je to oblast, kde se stále ještě poměrně silně projevují odlišnosti ve způsobu života v zemědělství a na venkově proti městu a průmyslu, oblast ovlivňovaná především drobnou zemědělskou výrobou.

Rozsah osobního hospodářství a pracovní participace na něm významněji neovlivňuje (nediferencuje) strukturu životních orientací, včetně orientace na práci v zaměstnání. Pouze orientovaní na špičkový pracovní výkon pracují v osobním hospodářství méně. Z představitelů životních orientací „mít majetek“, „užívat si“, „promyšleně hospodařit“ nejvíce v osobním hospodářství pracují orientovaní na majetek, nejméně „hedonici“.

Vliv osobního hospodářství na jednotlivé sféry a „vrstvy“ životních projevů má převážně „všeobecný“ nediferencovaný charakter. Takto působí především rozsah (velikost) osobního hospodářství jako rodinná charakteristika. Diferencovaněji již působí inividuální charakteristika — rozsah (čas) pracovní účasti v osobním hospodářství. Poměrně dílčí a kusý vliv pomocné zemědělské výroby na životní projevy zemědělců naznačuje relativní uzavřenost a svébytnost sféry této zemědělské výroby a rodinného hospodaření zemědělců vzhledem k celku způsobu života, který je formován řadou jiných, významnějších faktorů.

ZÁVĚR

Lze říci, že oživení zemědělské výroby v osobním hospodářství pracovníků v zemědělství přináší vedle nesporných kladů, spočívajících zejména v rozšíření zemědělské výroby a zlepšení zásobování obyvatelstva, jisté problémy ve způsobu života zemědělské populace, na něž jsme se pokusili upozornit.

Náš výzkum do značné míry potvrzuje některé závěry novosibirských sociologů, kteří rovněž zdůrazňují rozpornost rozvoje osobního hospodářství. Mezi klady řadí růst objemu zemědělské výroby, růst příjmů, lepší využití práce a půdy, příznivý vliv na kladné pracovní postoje u mladé generace (dětí). Mezi záporné důsledky pro samotné pracovníky a pro společnost pak řadí růst pracovní zátěže, kratší volný čas, nižší občanskou aktivitu, slabou péči o domácnost a děti, rozkrádání krmiv a nelegální užívání výrobního zařízení ve společenském vlastnictví, příživnické tendence, nižší hodnotu připisovanou práci ve společenském sektoru (Kulagina 1983). Náš výzkum nemohl zachytit všechny z těchto problémů, i když téměř všechny se v nějaké míře vyskytují i u nás.

Domníváme se, že od individuálně se vyskytujících průvodních negativních jevů (např. rozkrádání krmiv), doprovázejících rozvoj osobního hospodářství, je třeba oddělit základní rozpor tohoto hospodářství — jeho pracovní a časové nároky, které omezují rozsah mimopracovního a zejména volného času, a některé společensky a inividuálně žádoucí aktivity zemědělců. Promítá se v nižší společensko-politické aktivitě, v menším rozsahu kulturních aktivit, ve vázanosti na domov a komunitu, a tedy v menší mobilnosti života. V závislosti na osobním hospodářství nebyla prokázána nižší orientace na práci v socialistickém sektoru, ani záporný vliv na péči o děti.

Práce v osobním hospodářství tedy poněkud brzdí proces sbližování „městského“ a „venkovského“ způsobu života. Tento proces však není možno uměle urychlovat v rozporu s ekonomickými základy společenského rozvoje. Osobní hospodářství zároveň pomáhá zachovávat některá pozitiva „venkovského“ způsobu života prací v přírodě, kontaktem s přírodními organismy, zahrnuje značné možnosti společensky užitečné inividuální seberealizace.

Rozpornost pozitivních a negativních důsledků osobního hospodářství lze, podle našeho názoru, řešit především řešením základního rozporu tohoto hospodářství. Je proto třeba působit na snižování pracovních

a časových nároků na osobní hospodářství jeho lepším materiálně technickým vybavením, jeho racionalizací, zvyšováním jeho kultury, „napojováním“ osobního hospodářství na společenskou zemědělskou velkovýrobu a s ním spojený rozvoj socialistického způsobu života zemědělského obyvatelstva.

Literatura

- BAUCH, V.: Problémy a úlohy malovýroby v rozvinutej socialistickej spoločnosti. In: Sociológia, 15, 1983, č. 5.
- KOHN, P.: Návrhy na formování socialistického způsobu života pracovníků v zemědělství. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1982.
- KOHN, P. a kol.: Rozvoj socialistického způsobu života pracovníků v zemědělství. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1983.
- KULAGINA, Z. I.: Soviet government's policy towards private plots: description and social results. Novosibirsk, Proprint 1983.
- VÍTEČKOVÁ, J.: Výzkum časových rozpočtů jako nástroj sociální analýzy. Sociologický časopis, 1976, č. 5.
- Výsledky výběrového šetření o využití času v r. 1979—1980 v ČSR (I. díl). Praha, ČSÚ 1981.

Došlo dne 10. 1. 1984

КОН, П. (Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага): Социологические аспекты личного хозяйства работников сельского хозяйства. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 20, 1984 (1) : 55-65.

Статья ориентируется преимущественно на социально-экономические и социологические аспекты развития личного хозяйства, рассматривает развитие и современные тенденции в развитии мелкого сельскохозяйственного подсобного производства, социальную структуру участия в этом производстве, объем и социально-экономический характер личного хозяйства, его место и значение (помимо прочего, проблемы, положительные и отрицательные моменты) в системе формирования социалистического быта сельскохозяйственного населения.

личное подсобное хозяйство; сельскохозяйственное население; социальная структура; быт

KOHN, P. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha): *Sociological Aspects of Private Plots Management by Agricultural Workers*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 20, 1984 (1) : 55-65.

Social and economic aspects, as well as sociological aspects of the development of private plots management are discussed. The treated topics are as follows: development of small-scale auxiliary agricultural production, social structure of participation in this production, extent of social and economic character of private plots management, its incorporation and importance (e. g. problems, advantages and disadvantages) in the system of socialist life style formation of agricultural population.

private plots management; agricultural population; social structure; life style

Adresa autora:

Pavel Kohn, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážděná 6, 110 00 Praha 1
